

УДК 343.296 +347.12 : 343.296 (477)

Є. О. Письменський, канд. юрид. наук, ст. викладачЛуганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка,
кафедра кримінального права,
вул. Генерала Дідоренка, 4, сел. Ювілейне, м. Луганськ, 91394, Україна

ПРО ХАРАКТЕР МІЖГАЛУЗЕВИХ ВІДНОСИН КРИМІНАЛЬНОГО ТА ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА

У статті розглянуто теоретико-прикладні питання співвідношення кримінального права із суміжною галуззю — цивільним правом, визначено ключові напрямки взаємозв'язку і взаємодії норм кримінального та цивільного права з урахуванням можливості їх подальшого удосконалення.

Ключові слова: взаємодія, кримінальне право, цивільне право, злочин, цивільно-правовий делікт.

Загальновідомо, що кримінальне право у своїй дії дуже плідно “співпрацює” з такою фундаментальною правовою галуззю, як цивільне право. Тому вивчення взаємозв'язків двох ключових галузей права — явище закономірне і необхідне, не можна вдосконалювати правову систему при недостатній відповідності й взаємодії її складових частин.

Окремі аспекти співвідношення кримінального та цивільного права розглядалися у дослідженнях низки юристів, а саме О. В. Гончарук, Н. М. Ковальнової, В. М. Кудрявцева, В. О. Навроцького, М. І. Пікурова, М. І. Хавронюка та інших. Проте й на сьогодні не вирішено всі спірні питання та не досягнуто одностайності щодо важливих теоретичних і практичних питань у взаємодії названих галузей права.

Представляючи цю публікацію, автор має на меті визначити ключові напрямки взаємозв'язку і взаємодії норм кримінального та цивільного права й на цій підставі сформулювати висновки щодо підвищення ефективності їх застосування та подальшого вдосконалення відповідних галузей законодавства.

Цивільне право традиційно відноситься до групи галузей так званого приватного права, й це перше, на що потрібно звернути увагу при визначенні його взаємозв'язку з кримінальним правом — яскравим представником публічних галузей права (кримінально-правова заборона насамперед встановлюється відповідно до суспільного, публічного інтересу). Щодо цивільного права, то, вважаючись переважно приватним, воно спрямоване на організацію регулювання діяльності приватних осіб та управління існуванням особи чи груп осіб, незалежних при визначенні своїх власних інтересів. Приватне право є індивідуалізованим та ефективно захищає приватні інтереси в межах громадянського суспільства. За допомогою норм приватного права держава організує нормальне функціонування суспільства, регулює цивільну діяльність, впорядковує законодавство на принципах рівноправності та демократії [1, 189]. Приналежність цивільного права до приватного багато у чому визначає специфіку взаємодії з кримінальною галуззю права.

Як відомо, розподіл права на галузі визначається за двома основними критеріями: предметом і методом правового регулювання. Предмет правового регулювання є основним критерієм об'єднання норм права у галузі. Як другий критерій застосовується метод правового регулювання — різні способи впливу на суспільні відносини, які використовуються при створенні правових норм і регламентації

Охоронна функція, яка притаманна найвищою мірою кримінальному праву, властива й цивільно-правовій галузі. За певних обставин (при невиконанні або неналежному виконанні цивільних обов'язків) засобами цивільного права може забезпечуватися захист майнових прав та інтересів від посягань на них, а у разі їх порушення і заподіяння шкоди — відновлення майнового стану потерпілого. Якщо кримінальним правом встановлюється відповідальність за вчинення найбільш небезпечних правопорушень, які завдають істотної шкоди будь-яким праводносинам (у тому числі цивільним), то в цивільному праві передбачається відповідальність лише за неналежне виконання або невиконання цивільних обов'язків (цивільно-правові делікти, від лат. *delictum* — правопорушення).

На відміну від кримінального законодавства, у цивільному праві відсутнє нормативне визначення цивільного правопорушення, а тому його поняття й ознаки виводяться шляхом доктринального тлумачення норм законодавства. Те, що склад цивільного правопорушення представлений сукупністю певних ознак, що характеризують його як цілком достатню підставу відповідальності, є безперечним. Деліктами завжди завдається певна майнова (матеріальна) чи моральна шкода іншій особі. Ці дії спричиняють виникнення зобов'язань унаслідок заподіяння шкоди, змістом яких є право потерпілого (кредитора) на відшкодування завданої йому шкоди, і обов'язок особи, яка завдала шкоду, відшкодувати її (глава 82 ЦК України)¹. Отже, загальними умовами цивільно-правової відповідальності є шкода, протиправна поведінка, причиновий зв'язок між протиправною поведінкою і шкодою та вина заподіювача шкоди. У цьому плані склад злочину відрізняється від цивільного правопорушення тим, що не всі з перелічених елементів останнього є обов'язковими для притягнення особи до цивільної відповідальності. Вона може наставати і за наявності лише декількох або однієї ознаки складу правопорушення (так, цивільне право передбачає можливість застосування цивільно-правової відповідальності незалежно від форми вини правопорушника або навіть без такої).

Вчинення будь-якого злочину, передбаченого кримінальним законом, викликає шкідливі наслідки у вигляді заподіяння шкоди об'єктам злочину, які охороняються як кримінальною, так і цивільною галузями права. Деякі об'єкти цивільних прав (життя, здоров'я, честь, гідність тощо) виступають об'єктами злочинів, унаслідок скоєння яких цим об'єктам завдається шкода. Наприклад, життя як об'єкт цивільних прав може виступати основним або додатковим об'єктом злочинів, передбачених ст. 115–120 КК України; здоров'я — ст. 121–128 КК України; воля, честь, гідність особи — ст. 126–127, 146–154 КК України. Ряд об'єктів цивільних прав може виступати предметами злочинів. Зокрема, предметом абсолютної більшості злочинів проти власності закон називає майно — речі матеріального світу, яким притаманні специфічні ознаки фізичного, економічного та юридичного характеру.

У цілому можна констатувати, що кримінальна відповідальність, як і цивільна, спрямовують своє вістря на забезпечення дотримання встановленого в країні правопорядку. Скажімо, норми цивільного права в сфері права інтелектуальної власності (Книга Четверта “Право інтелектуальної власності” ЦК України), як і норми кримінального права, мають єдину загальну мету — захист законних прав авторів, винахідників чи інших осіб від протиправних посягань на їх права або продукти їх інтелектуальної діяльності. А ось ця мета досягається розгляданими галузями права за допомогою різних засобів. Цивільним правом закріплюються суб'єктивні цивільні права і визначається механізм їх реалізації, а в крайніх випадках застосовуються певні засоби “негативного впливу” щодо винної особи. Втім у сучасних ринкових умовах компенсаційної дії цивільного права для права інтелектуальної

¹ Слід урахувати, що в сучасному цивільному законодавстві України можливе відшкодування шкоди, завданої не лише деліктами, але також і правомірними діями. Протиправно заподіяна шкода має відшкодуватися в усіх випадках (навіть без спеціальної вказівки на це в законі), тоді як шкода, завдана правомірними діями, відшкодовується тільки у випадках, прямо передбачених законом.

з якихось несприятливих причин (не вдалося отримати очікуваний прибуток від комерційного проекту, в який було вкладено гроші), то правильним буде говорити про цивільно-правовий делікт. Інша справа, коли особа заздалегідь не бажала повертати позику, маючи намір відразу після отримання привласнити отримані в борг гроші. В такому разі може йтися про вчинення злочину, передбаченого ст. 190 КК України (шахрайство).

Ще одним різновидом зв'язку розгляданих галузей права є використання в кримінальному праві окремих положень цивільного права, що є цілком виправданим з огляду на охорону ним цивільно-правових відносин.

Формулюючи деякі кримінально-правові норми, законодавець здійснював заповнення термінів цивільного права. Скажімо, у кримінальному праві, як і в праві цивільному, використовуються такі однакові правові поняття та категорії, як винахід, корисна модель, комерційна таємниця тощо. Ці та інші подібні поняття найповніше можуть бути розкриті за допомогою визначень та термінів, які містяться в цивільному законодавстві, та враховуючи положення доктрини цивільного права. Якщо виходити з того, що цивільне право (разом із іншими правовими галузями) є, образно кажучи, “первісними власником” відповідних юридичних понять, то їх використання в кримінальному праві можна назвати “вторинним” застосуванням [5, 49]. Як резонно додає М. І. Пікуров, уточнення за допомогою норм цивільного права змісту понять, використовуваних для формулювання кримінально-правової норми, звільнює від необхідності створення додаткових нормативних конструкцій, що збільшують обсяг тексту самої норми кримінального права [6, 511]. Найбільш яскравий приклад сказаного пов'язаний із застосуванням ст. 355 КК України, яка передбачає відповідальність за примушування до виконання чи невиконання цивільно-правових зобов'язань. З'ясування змісту та видів договорів (до виконання або невиконання яких особа примушується) можливе лише за допомогою звертання до ЦК України.

За допомогою норм цивільного права також конкретизуються деякі бланкетні ознаки складів злочинів. Як приклад, при визначенні шкоди у злочинах, передбачених ст. ст. 218–221 КК України, необхідно керуватись положеннями ст. 623 ЦК України, яка регламентує склад і розмір збитків, завданих порушенням зобов'язання. На жаль, не завжди норми цивільного та кримінального права узгоджені між собою, вони конструюються з порушенням принципу системності у законотворчій діяльності. Серед фахівців обговорюються різні ситуації такої неузгодженості. Так, Г. Є. Болдарь переконана в недоцільності текстуального виділення терміну “майнові обов'язки” в диспозиції ст. 221 КК України як позначення самостійного різновиду предмета злочину, оскільки за цивільним законодавством цей термін повністю охоплюється поняттям “майно” [7, 10].

Викликає інтерес й зворотна ситуація, коли норми кримінального права впливають на механізм цивільно-правового регулювання суспільних відносин. Одним із прикладів такої залежності цивільно-правового регулювання від кримінально-правової оцінки діяння є положення ч. 1 ст. 727 ЦК України, згідно з якою дарувальник має право вимагати розірвання договору дарування нерухомих речей чи іншого особливо цінного майна, якщо обдарований умисно вчинив злочин проти життя, здоров'я, власності дарувальника, його батьків, дружини (чоловіка) або дітей.

Уніфікація кримінального та цивільного законодавства — перспективний напрямок їх обопільного розвитку, реалізація якого дозволяє виробити єдину термінологію, що має міжгалузеве значення, впровадити її в галузеві нормативні акти, здійснити запозичення однією галуззю права термінології іншої тощо. Втім, слід пам'ятати, що уніфікація ефективна настільки, наскільки її джерелом і рушійною силою виступає практика застосування права, оскільки саме практика є індикатором потреби в однаковості правового регулювання [8, 33].

Щодо співвідношення кримінально-правового та цивільно-правового примусу, то можна зазначити таке. Застосування останнього дістає свій прояв у реалізації санкцій цивільно-правового характеру, а саме заходів забезпечення виконання зобов'язань (забезпечувальна функція) та компенсаційних заходів (компенсаційна функція), передбачених нормами цивільного законодавства. Майнові санкції, які покладаються на правопорушника, стягуються на користь потерпілої сторони, що зумовлюється специфікою функції цивільно-правової відповідальності — компенсаторно-відновлювальної [9, 177]. Виконання цієї функції досягається шляхом забезпечення відшкодування потерпілому шкоди, яка виникла внаслідок неправомірних дій того, хто заподіяв шкоду. Водночас, як і при застосуванні заходів кримінально-правового впливу, цивільній відповідальності може бути властива каральна (репресивна) функція. Вона означає “покарання правопорушника, яке виражається у додаткових несприятливих зобов'язаннях, що забезпечуються примусовою силою держави” [10, 88].

Найпоширенішою формою прояву кримінального примусу є застосування кримінальних санкцій у вигляді певного виду покарання, і, як наслідок, реалізація кримінальної відповідальності. Якщо цивільно-правові санкції, передусім, спрямовані на відшкодування, компенсацію шкоди, заподіяної невиконанням (неналежним виконанням) зобов'язань, вчиненням деліктів, та стимулювання належного дотримання цивільних прав і обов'язків, то ключовою метою кримінального покарання є виправлення засудженого та здійснення попереджувального впливу на широке коло осіб, як тих, що були притягнуті до відповідальності, так й всіх інших.

У цивільному праві передбачено деякі санкції, які за зовнішніми рисами є схожими з кримінально-правовими. Перш за все, мова йде про штраф. Однак, відмінностей ще більше. Якщо штраф в кримінальному праві — це захід впливу на психіку та майнове становище злочинця, не пов'язаний з відшкодуванням матеріального збитку, то цивільно-правовий штраф виступає засобом захисту договірних зобов'язань і за своєю правовою природою має компенсувати кредиторів збитки у разі невиконання або неналежного виконання договірних зобов'язання боржником.

У літературі висловлюється цікава думка про встановлення нового зв'язку між кримінальним і цивільним правом шляхом запровадження такого виду покарання з диспозитивною основою, як штраф на користь потерпілого. Вказівку про нього пропонується розмістити в тексті статті Особливої частини Кримінального кодексу у вигляді відносно-визначеної санкції [6, 500]. Реалізація такої пропозиції, передусім, була б здатна вплинути на вирішення проблеми компенсації завданої потерпілому від злочину моральної шкоди. Тим більше схожий спосіб усунення шкоди був знайомий навіть праву Давньої Русі. Наприклад, за удар, який вважався образою для чоловіка, згідно зі ст. 3 Руської Правди (коротка редакція), винний зобов'язувався заплатити штраф — 12 гривень як винагороду скривдженому, котрий через фізичні причини сам не міг помститися ударом [11, 52]. Покарання та цивільно-правова санкція за таких обставин являли собою одне ціле. Може, дійсно на часі замислитися про встановлення нових гарантій виконання державою своїх зобов'язань із захисту прав особи, потерпілої від злочину?

Література

1. Гончарук О. В. Дихотомія права: право публічне та право приватне : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Гончарук Ольга Володимирівна. — К., 2006. — 207 с.
2. Уголовное право России : Общая часть : учебник / под ред. Н. М. Кропачева, Б. В. Волженкина, В. В. Орехова. — СПб. : Издательский Дом С.-Петербур. гос. ун-та, Изд-во юрид. факультета С.-Петербур. гос. ун-та, 2006. — 1064 с.
3. Сидоренко Э. Л. Частные начала в уголовном праве / Э. Л. Сидоренко, М. А. Карабут. — СПб. : Изд-во Р. Асланова Юридический центр Прес, 2007. — 212 с.

